

LINGVISTIK QOBILIYAT KONSEPSIYANING TA'RIFI VA STRUKTURANING TUZILISHI

Xudayberdiyeva Ergasheva Sevara

O'zmu Ijtimoiy fanlar fakulteti Psixologiya faoliyat

Turlarining n2-bosqich magistranti +998901377780

Annotatsiya:

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari jarayonida o'qituvchi faoliyatiga qo'yiladigan talablar uning ham kasbiy, ham shaxsiy faoliyati bilan bog'liq masalalarni ro'yobga chiqarishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning zamonaviy o'qituvchi timsoliga bergan tavsifida bu masalaning turli xil jabhadan ko'rish mumkinligi, o'qituvchi timsoli zamon talabi darajasida kamol topishi hamda boshqalar uchun o'rnak bo'la olishi qayd etiladi. Hukumatimiz tomonidan bugungi ta'lim jarayoniga qo'yilgan yuksak talablar o'qituvchi faoliyatini yanada chuqurroq o'rganish bilan birga uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik jihatlarini tadqiq qilishni ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmasligini taqozo etmoqda.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, zamonaviy psixologiya, lingvistik qobiliyatlar, komponentlar, til, kognitiv determinantlar

Til deyarli barcha yashash joylarida va atrofdagi dunyoni deterministik bilishda namoyon bo'lgan muhim ijtimoiy-psixologik hodisani ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, lingvistik qobiliyatlar zamonaviy psixologiya fanining tuzilmasida o'rganishning dolzarb mavzusi ekanligi ajablanarli emas. Bugungi kunda psixologiyada turli xil komponentlarni o'z ichiga olgan lingvistik qobiliyatlarning murakkab tuzilishi haqida batafsil ma'lumot beruvchi boy empirik material to'plangan. Qo'shimcha ma'lumotlar tilning o'ziga xos xususiyatlari va haqida qimmatli ma'lumot beruvchi psixolingvistikani ham keltiradi. Tadqiqot psixologiyada lingvistik qobiliyatlarni zamonaviy tadqiqotlar natijalarini beradi. Bu ikki asosiy bo'limga bag'ishlangan. Ulardan birinchisi lingvistik qobiliyatlarning kontseptsiyasi va tuzilishini aniqlash masalasiga to'xtaldi. Ikkinchidan, turli xil psixologik o'zgaruvchilar lingvistik sohada muvaffaqiyatni aniqlaydigan kognitiv determinantlar sifatida qaraladigan ishlarga bag'ishlangan.

Lingvistik qobiliyatlarni o'rganish yondashuvlarini tavsiflashdan oldin, biz ko'plab tadqiqotchilar tomonidan e'tirof etilgan bir qator umumiy tadqiqotlarni ko'rib chiqamiz. Birinchidan, "qobiliyat" tushunchasi quyidagilarni o'z ichiga

oladi” tayyorlik, turli vaziyatlarda muayyan faoliyatni rivojlantirish istagi”, shuningdek, ushbu faoliyatni o’zlashtirishning tezligi va qulayligi. Tilshunoslik sohasiga kelsak, biz til asoslarini o’zlashtirishning asoslarini o’rganamiz: lingvistik birliklarning bilimlari, so’zlarning uyg’unligi qoidalari va qurilishi. Ikkinchidan, ko’plab mutaxassislar lingvistik qobiliyat doimiy emas, balki “shaxsning jamiyati - psixologik xususiyatlar, o’zaro ta’sirlarning dinamikasi ichki va tashqi omillar bilan belgilanadi”¹. Ushbu ta’rifdan kelib chiqadiki, lingvistik Materialni o’zlashtirishning samaradorligi muayyan vazifaga, o’rganishning holatiga va tilning tuzilishiga bog’liq bo’lishi mumkin.

Uchinchidan, ko’pchilik mutaxassislar, lingvistik qobiliyatlar haqida gapirganda, chet tilini, ya’ni ikkinchi tilni o’rganish usulini nazarda tutadi. Chet el psixologiyasida lingvistik qobiliyatlar nuqtai nazaridan ikkita tushunchalar mavjud: “language aptitude “Second language aptitude“. Shunday qilib, ona va ikkinchi (xorijiy) tilni o’zlashtirishning muvaffaqiyati bilan bog’liq qobiliyatlar. “Aptitude“ so’zi juda ko’p qirrali va “so’zlash”, “o’rnatish”, “tayyorlik”, “qobiliyat”. Boshqa so’zlar bilan aytganda, uning asl asosida, “Aptitude”² grammatik, leksik, uslubiy - birinchi navbatda, ona tili bilim va qoidalarini o’zlashtirish uchun tayyorlikni o’z ichiga oladi. Ona tilini o’zlashtirishdagi muvaffaqiyatdagi individual farqlar ikkinchi tilni o’zlashtirishda bir xil farqlarni oldindan belgilash masalasi ochiq va yetarli darajada muhokama qilinmoqda.

Misol uchun, R. Sparks va L. Ganshau til kodlash (“Linguistic Coding Differences Hypot – “) individual farqlar haqida til shakllantirish, ikkinchi til assimilyatsiya muammolarni o’rganish sabablarga ko’ra, ona tilini assimilyatsiya qilish muammolarni ko’rsatgan. Biroq, hozirgi vaqtda har qanday tilni o’zlashtirishda muvaffaqiyat qozonish uchun mexanizmlarining mavjudligi haqida hech qanday ma’lumot yo’q. Umumiy psixologiyada lingvistikani o’rganish spektri-bu mutlaqo chuqurdir.

Zamonaviy yo’nalishlar til qobiliyatlarini namoyon qilishning o’ziga xos xususiyatlariga bag’ishlangan differentsial - psixologik tadqiqotlar sifatida taqdim etiladi, shuningdek, umumiy psixologik tabiatni o’rganish, unda yosh, jinsga xos xususiyatlar, ta’lim va tarbiya sharoitlari bilan bog’liq til rivojlanishining umumiy o’lchovlilik o’rganiladi³. Shu bilan birga, lingvistik

¹ Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб.: Златоуст, 1999. 472 с.

² Белова С.С., Харлашина Г.А. Когнитивные способности как детерминанты имплицитного научения закономерностям второго языка // Творчество: наука, искусство, жизнь: Материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 95-летию со дня рождения Я.А. Пономарева, ИП РАН, 24—25 сентября 2015 г. М.: Институт психологии РАН. 2015. С. 45—49.

³ Ушакова Т.Н. Психоллингвистика: Учебник для вузов. М.: ПЕР СЭ, 2006. 416 с.

usul birinchi navbatda, nominal xorijiy tilni o'zlashtirishda individual farqlar bilan bog'liq qobiliyatlarni anglatadi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotchi tilni o'zlashtirishning maxsus qobiliyat bilan bog'liq holda qanday tilni o'rganayotganini aniq tushunishi kerak. Ushbu sharhda chet tilini o'rganish bilan bog'liq qobiliyatlarni o'rganadigan yoki xorijiy tadqiqotchilarning tushunchalari, ikkinchi til tushunchalari bilan ifodalangan ishlarga alohida e'tibor qaratiladi.

G'arbiy kognitiv psixologiyada psixometrik yondashuv an'anaviy ravishda qobiliyatlarni o'rganish bilan bog'liq. Ikkinchi tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirishning asosiy tarkibiy qismlarini tanlash D. Kerroll va S. Saponning psixometrik yondashuvi bilan bog'liq⁴. 5000 ming talabaning namunasida ular turli qobiliyat testlarini o'z ichiga olgan tadqiqotlar o'tkazdilar. Natijada, ular ikkinchi tilni o'rganishda eng yaxshi mavzularni, muvaffaqiyatli va sifatli tez vazifalarni ajratib ko'rsatishga muvaffaq bo'lishdi.

D. Kerroll va S. Saponning vazifalari tilni muvaffaqiyatli assimilyatsiya qilish uchun asos bo'lgan to'rtta maxsus bilim qobiliyatini aniqlashdi:

- ❖ 1. Fonetik kodlash qobiliyati ("phonetic coding ability") — til tovushlari va so'zlar va ifodalarning tovush shakllarini idrok etish, ularni - lahzali xotirada saqlash va qayta tiklash.
- ❖ 2. Grammatik sezuvchanlik ("grammatical sensitivity") — chet tilida grammatikani anglash qobiliyati va so'zlar va jummalarni tarjima qilishda grammatikaning rolini tushunish.
- ❖ 3. Assotsiativ o'rganish qobiliyati ("rote learning ability") — so'zlar va ularning ma'nolari o'rtasidagi ko'plab aloqalarni tez va aniq assimilyatsiya qilish qobiliyati, shuningdek, kerak bo'lganda bu aloqalarni qayta tiklash qobiliyati.
- ❖ 4. Induktiv ta'lim qobiliyati ("inductive learning ability") — umumiy bilim qobiliyati so'zlarni shakllantirishni boshqaradigan qoidalarni ko'rish va ta'sirini o'rganish.

Ushbu komponentlar zamonaviy Linguistic Aptitude Test (MLAT) - lingvistik usul — zamonaviy baholash test rivojlantirish uchun asos bo'ldi. Ushbu test ba'zi psixologlar tomonidan tanqidlarga qaramasdan, tilshunoslik tadqiqotlarida tez - tez ishlatiladi. Misol uchun, Z. Dorniya shunday deb hisoblaydi: ko'p rejali konstruktsiyaviy tilni o'rganish uchun psixometrik yondashuvni qo'llashning asosiy xavfi shundaki, u muhim, ammo til o'rganishi qiyinlashtiradi. Natijada,

⁴ Chan E., Skehan P., Gong G. Working memory, phonemic coding ability and foreign language aptitude: Potential for construction of specific language aptitude tests — the case of Cantonese // A Journal of English Language, Literatures and Cultural Studies. 2011. Vol. 60. № 1. P. 45—73. doi: 10.5007/2175-8026.2011n60p045

“tilshunoslik qobiliyatlari lingvistik qobiliyatlarning sinovlarini o‘lchaydigan barcha narsalarni anglatadi”.

Yana bir yondashuv lingvistik qobiliyatlarni nafaqat izchil, balki shaxsiy xususiyatlarini ham o‘z ichiga oladi. Xususan, psixologlar quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko‘rsatadilar: yuqori darajadagi bilim motivatsiyasi, tajriba ochiqqligi, sotsializm, nutq qobiliyatini rivojlantirish. Har qanday tilni assimilyatsiya qilish aloqa omiliga vositachilik qilganligi sababli, kommunist - TIV komponentiga alohida e‘tibor beriladi. Shunday qilib, M.K Kabardovning ta’kidlashicha, lingvistik qobiliyatlar kognitiv va kommunikativ komponentlardan iborat bo‘lib, ularning birgalikda ishlatilishi (birinchi yoki ikkinchi komponentning ustunligi) tilni o‘zlashtirish turini belgilaydi.

O‘z navbatida, A. Safar va D. Kormos eksperimental tadqiqotlar olib borishdi, unda ingliz tilini o‘rganishdagi muvaffaqiyat ikki shartda o‘rganildi: maxsus kommunikativ mashg‘ulotlarni tashkil etish jarayonida (eksperimental shartlar) va sinfda oddiy “ish” muhitida⁵. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba sharoitida umumiy omilning mazmuniga e‘tibor qaratgan holda, til bilimi eng yaxshi ko‘rsatkichlariga hissa qo‘shdi. Lingvistik qobiliyat darajasida maqsadli ta’lim va treninglarning ahamiyati juda ko‘p ikkinchi tilni o‘rganishda shaxslararo muloqotning roli ko‘plab olimlar tomonidan e‘tirof etiladi⁶.

Adabiyotlar ro‘yxati

- 1.Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб.: Златоуст, 1999. 472 с.
- 2.Белова С.С., Харлашина Г.А. Когнитивные способности как детерминанты имплицитного научения закономерностям второго языка // Творчество: наука, искусство, жизнь: Материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 95-летию со дня рождения Я.А. Пономарева, ИП РАН, 24—25 сентября 2015 г. М.: Институт психологии РАН. 2015. С. 45—49.
- 3.Ушакова Т.Н. Психолингвистика: Учебник для вузов. М.: ПЕР СЭ, 2006. 416 с.
- 4.Chan E., Skehan P., Gong G. Working memory, phonemic coding ability and foreign language aptitude: Potential for construction of specific language aptitude

⁵ Sawyer M., Ranta L. Aptitude, individual differences, and instructional design // Cognition and second language instruction / Ed. P. Robinson. Cambridge: CUP, 2001. P. 319—353.

⁶ Speciale G., Ellis N.C., Bywater T. Phonological sequence learning and short-term store capacity determine second language vocabulary acquisition // Applied Psycholinguistics. 2004. Vol. 25, № 2. P. 293—321. doi: 10.1017/ S0142716404001146

tests — the case of Cantonese // A Journal of English Language, Literatures and Cultural Studies. 2011. Vol. 60. № 1. P. 45—73. doi: 10.5007/2175-8026.2011n60p045

5.Sawyer M., Ranta L. Aptitude, individual differences, and instructional design // Cognition and second language instruction / Ed. P. Robinson. Cambridge: CUP, 2001. P. 319—353.

6.Speciale G., Ellis N.C., Bywater T. Phonological sequence learning and short-term store capacity determine second language vocabulary acquisition // Applied Psycholinguistics. 2004. Vol. 25, № 2. P. 293—321. doi: 10.1017/S0142716404001146